

Ko hono Kaungā-Fakafuo mo e Kakai 'o Nu'u Silá ha Fa'unga Fakaako Mālohi Ange

Kumi fakakaukau ki he tatau fakaangaanga 'o e National Education and Learning Priorities (Ngaahi Me'a 'oku Fakamu'omu'a Fakafonua ki he Akó mo e 'Iló) pea mo e Tertiary Education Strategy (Palani Fakataumu'a-Pau ki he Ako Mā'olunga Ange 'i he Ako Kolisi)

'Oku lahi 'a e ngaahi me'a ke tau polepole ai, 'a kitautolu 'a e kakai 'o Nu'u Silá, 'i he 'etau fa'unga fakaakó. 'I he fakalükufuá, 'oku lelei 'a e ako 'a 'etau kau akó 'o fakahoa ki he ngaahi fakatu'unga (benchmarks) fakavaha'apule'anga ki he ola lelei 'o e akó, pea 'oku 'i ai 'a 'etau kau ako mo 'etau kau faiako 'oku nau tu'unga tatau pē mo e lelei taha 'i māmaní. 'Oku tāimu'a 'a 'etau tafa'aki fakaako 'oku 'oatu 'i he lea faka-Maulí 'i māmaní 'i he ako ma'a e kakai tu'ufonuá (indigenous education), pea 'oku 'i ai 'a hono lakanga mahu'ingga 'i hono toe fakamo'ui mai 'o e te reo Māori mo e tikanga Māori.

Na'a mau fanongoa meí he kakai 'o Nu'u Silá 'o fou 'i he Education Conversation | Kōrero Mātauranga, ngaahi fakataha fakaako, pea mo e ngaahi fakataha na'e fakahoko mo e kakai tu'upau, 'o nau pehē ai ko e tu'unga lelei 'a e mo'ui (well-being), potupotu-tataú (equity) pea mo e fakakau atú (inclusion) 'oku mātu'aki mahu'inga ia ki he kau akó, honau ngaahi fāmilí, kae pangó 'oku 'ikai 'oatu 'i he 'etau fa'unga fakaako lolotongá 'a e ngaahi me'a ni ma'a e tokotaha kotoa pē.

Polokalama Ngāue ki he Akó pea mo e Education Conversation | Kōrero Mātauranga

Na'e kamata 'e he Pule'angá ni ha polokalama liliu mā'opo'opo 'i he kotoa 'o e fa'unga fakaakó, koe'uhí ke ne popou ki ha mo'ui 'oku toe lelei ange ma'a e kakai Nu'u Sila hono kotoa pē. Ko e fuofua taimi 'eni ke mau fakahoko ai ha founa fetuiaki (integrated approach) ke fokotu'u 'a e hu'unga 'o e fa'unga fakaakó, meí he ngaahi kautaha 'oku nau 'oatu 'a e sēvesi akoteú, 'o hoko atu ki he halanga ako tu'utu'uniá (compulsory schooling), 'o a'u atu ki he ako mā'olunga ange 'i he ako kolisi, pea mo e ako ngāué.

'I he konga ki mu'a 'o e 2018, na'e kamata ai ke talanoa 'a e kau akó, ngaahi mātu'á, ngaahi ngāue'angá, iwi, ngaahi komiunitií, kau fakahoko akó, pea mo e Pule'angá, 'o fekau'aki mo e me'a 'oku fiema'u 'e Nu'u Sila meí he akó, 'i he lolotongá ni pea a'u atu ki he kaha'ú, pea mo e founa hono 'ai ke hoko ai 'ení.

Kuo mau 'osi kamata ke fakahoko ha ngaahi liliu 'i he fa'unga fakaakó 'o fakafou 'i he ngaahi palani fakataumu'a-pau ko 'ení:

- » Ka Hikitia – the Māori Education strategy (Palani Fakataumu'a-Pau ki he Ako ma'a e Kakai Maulí)
- » The Education Workforce Strategy (Ko e Palani Fakataumu'a-Pau ki he Kau Ngāue 'i he Akó)
- » The International Education Strategy (Ko e Palani Fakataumu'a-Pau ki he Ako Fakavaha'apule'angá)
- » He taonga te tamaiti | Every child a taonga – Strategic plan for early learning (Palani Fakataumu'a-pau ki he akoteú)
- » The Pacific Education Action Plan (Ko e Palani Ngāue ki he Akó ma'a e Kakai Pasifikí)
- » The Tomorrow's Schools Review (Ko e Toe Vakai'i 'o e fa'unga fakaako Tomorrow's Schools)
- » The Reform of Vocational Education (Ko e Liliu 'o e Ako Vokāsió)

Vīsone ki he akó:

Kuo loto 'a e Pule'angá ke fo'u ha founa ngāue ta'u 30 ki he akó 'i Nu'u Silá. Kuo fo'u 'e he Guardians of the Education Conversation (Kau Tauhi 'o e Fepōtalanoa'aki ki he Akó) 'a e vīsone 'oku hā atu 'i laló, 'o fakatefito 'i he ngaahi fakamo'oni kuo tātānaki lolotonga 'o e Kōrero Mātauranga (Education Conversation pe Fepōtalanoa'aki ki he Akó), ke ne fakasino 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u 'e he kakai 'o Nu'u Silá 'a ke ma'u 'e he 'etau fa'unga fakaakó.

Whakamaua te pae tata kia tina – Pikitai ki he lelei taha te ke ala lava 'o a'usiá ke hoko ia 'o mo'on...

Ko e kakai tukufakaholo kitautolu meí he kau kaivai, kau kumifonua mo e kau fakatupu 'ilo fo'ou 'a ia na'a nau ngāue'aki 'enau 'iló ke nau folaua ha ngaahi vaha mama'o. Ko 'etau ako ke 'iló 'e fakakau ki ai 'a e tokotaha kotoa pē, 'e potupotu-tatau pea fakafepikitaki ke tau nga'unu ai ki mu'a pea tau lava'i ai ha ngaahi fakalakalaka ma'a hotau kakaí mo 'enau fononga mo 'enau ngaahi feangainga 'i he kaha'ú.

Whaia te pae tawhiti kia tata – Fekumi ke ope atu meí he vaha mama'ó pea fusi ia ke ofi mai!

'Oku tanupou 'a e vīsoné ni 'i he ngaahi faka'ānaua 'a e kakai 'o Nu'u Silá ki he akó - ke fakamalava 'a e tokotaha Nu'u Sila kotoa pē ke ne ako mo lavame'a mā'olunga, ke nau tokoni ki honau ngaahi fāmilí mo e komiunitií ke nau tupulaki, pea mo langa hake ha tu'unga fak a'ekonōmika longomo'ui mo tu'uloa pea mo ha sōsaieti tau'atāina pea mo anga'ofa foki.

Ko e hā 'a e Fakamatala ki he Ngaahi Me'a 'oku Fakamu'omu'a Fakafonua ki he Akó mo e 'Iló pea mo e Palani Fakataumu'a-Pau ki he Ako Mā'olunga Ange 'i he Ako Kolisi?

Ko e Fakamatala ki he Ngaahi Me'a 'oku Fakamu'omu'a Fakafonua ki he Akó mo e 'Iló (NELP) pea mo e Palani Fakataumu'a-Pau ki he Ako Mā'olunga Ange 'i he Ako Kolisi (TES) 'oku fokotu'u atu 'i ai 'a e ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'a ki he ngāue 'i he ngaahi feitu'u fai'anga akó, meí he akoteú 'o a'u atu ki he ako mā'olunga ange 'i he ako kolisi, pea mo e ako ngāué. Ko e NELP pea mo e TES ko ha ongo pepa ia kuo tu'utu'unia fakalao 'i hono fakamafai'i 'e he Lao ki he Akó (Education Act) 1989, pea 'oku fakahā atu 'i ai 'a e ngaahi me'a 'oku 'amanaki atu ki ai 'a e Pule'angá meí he ngaahi feitu'u fai'anga akó ke fakalelei'i 'a e tu'unga lelei 'a e mo'uí, potupotu-tataú pea mo e kau mai ki he akó.

Ko kinautolu 'oku nau 'i ha lakanga taki 'i he tafa'aki fakaako ki he akoteú 'o a'u hake ki he halanga ako tu'utu'uniá kuo pau ke nau fakaongoongo ki he ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'a 'i he NELP. Kuo pau ki he Tertiary Education Commission ke ne fakahoko 'a e ngaahi faka'amu 'i he TES pea ki he New Zealand Qualifications Authority ke ne fakaongoongo ki ai. Kuo pau ke fakahā 'e he Tertiary Education Organisations (Ngaahi Kautaha Ako 'i he Ako Mā'olunga Ange 'i he Ako Kolisi) 'a e anga 'o e tānaki te nau fai ki hono a'usia 'o e ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'a atu 'i he TES 'o fou 'i hono palani 'o 'enau ngaahi fakamolé.

Ko e tatau fakaangaanga ko 'eni 'o e NELP mo e TES 'okú na fakatou to'o 'a e ngaahi fekau na'e ongona meí he Education Conversation | Kōrero Mātauranga, pea meí he ngaahi fakataha tu'upau mo e fānaú mo e to'utupú pea mo kinautolu 'oku 'i ai ha'a nau kaunga ki he ako mā'olunga ange 'i he ako kolisi.

Tānaki atu ki he fengāue'aki ko 'ení, kuo ma'u foki 'e he tatau fakaangaanga 'o e NELP mo e TES mo e ngaahi fakamatala fakamo'oni fekau'aki mo e tu'unga 'o e faifatongia 'a e fa'unga fakaako lolotongá, pea mo e ngaahi me'a 'e ala fakahoko 'e he ngaahi kautaha akó ke fakahoko 'a e liliu lelei taha 'e ala lavá ma'a e kau akó mo honau ngaahi fāmilí.

Ngaahi Taumu'a Ngāue Ki he Akó

'I he konga ki mu'a 'o e 2018 na'e fokotu'u atu ai 'e he Pule'angá 'a 'ene ngaahi taumu'a ngāue ki he 'ene ngaahi polokalama ngāue ki he akó - kuo fakafo'ou 'eni ke fakakau ki ai 'a e ngaahi me'a na'e fakahā mai 'e he kakai 'o Nu'u Silá na'e mahu'inga kiate kinautolú.

Ko e ngaahi taumu'a ngāue ki he akó 'oku fokotu'u atu 'i ai 'a e puipuitu'a ki he NELP mo e TES, pea 'oku fokotu'u atu 'i ai 'a e ngaahi me'a 'e fakama'unga ki ai 'a e tokanga 'a e Pule'angá ke hiki hake 'a e tu'unga 'o e ngaahi ola 'oku ma'u mo e tu'unga lelei 'a e mo'uí, 'i he kotoa 'o e fa'unga fakaakó.

Taumu'a Ngāue 'Uluakí: Ke 'i he uhó 'a e kau akó – ke 'i he uho 'o e akó 'a e kau akó mo honau ngaahi fāmilí

- » 'Oku mātu'aki fekau'aki 'a e tu'unga lelei 'a e mo'uí pea mo e ako ke 'iló.
- » 'Oku totonu ke tau'atāina 'a e tokotaha ako tokotaha mo hono fāmilí meí he fa'ahinga kehekehe 'o e houtamakí, laulanú mo hanau fakakina'i.
- » 'Oku totonu ke kumia mo fanongoa 'a e le'o 'o e kau akó, honau ngaahi fāmilí mo e komiunitií.

Taumu'a Ngāue Uá: Ma'u atu 'a e akó 'o 'ikai ha ngaahi 'ā vahevahe – 'oku tu'u matangofua ke ma'u atu 'e he tokotaha ako takitaha ha ngaahi faingamālie mo ha ngaahi ola fakaako 'oku lelei

- » Kuo pau ke 'atā atu, pea 'oatu, 'a e akó ma'a e tokotaha kotoa pē. Ko e ngaahi 'ā vahevahe 'oku nau ta'ota'ofi 'a e kau akó mei ha'a nau kau kakato atu ki he akó, 'o kau ki ai 'a e ngaahi 'ā vahevahe fakapa'anga mo fakatu'asino (physical), 'oku fiema'u ia ke holoki hifo, koe'uhí kae lava 'a e kau ako kotoa pē 'o ma'u ha ngaahi faingamālie mo ha ngaahi ola 'oku potupotu-tatau.

Taumu'a Ngāue Tolú: Tu'unga lelei 'a e ngāue fakafaiakó mo e fakatakí – 'oku hoko ha ngaahi liliu lelei ma'a e kau akó mo honau ngaahi fāmilí meí he tu'unga lelei 'a e ngāue fakafaiakó mo e fakatakí

- » 'Oku tau fiema'u ha kau faiako kehekehe, taukei lahi mo loto'i fie ngāue ke nau pusiaki'i 'a e ngaahi founa faiako 'okú ne fakahoko 'a e ngaahi liliu lelei taha ma'a e kau akó.
- » Kuo pau ke langa hake 'a e lakanga fakataki leleí 'i he ngaahi tu'unga kotoa pē 'o e fa'unga fakaakó ke iku ai ki ha ngaahi liliu lelei, pea mo ne faka'āsili 'a e akó 'i he 'aho kotoa pē.

Taumu'a Ngāue Faá: Kaha'u 'o e akó mo e ngāué – ko ha aka 'oku kaunga-tonu ki he mo'ui 'a e kakai 'o Nu'u Silá 'i he lolotonga ní pea a'u ai pē ki he toenga 'o 'enau mo'uí

- » 'Oku fiema'u ke ma'u 'e he kau akó ha aka ke nau malava ai 'o fehangahangai mo e ngaahi feliuliukí 'i he ngaahi faingamālie mo e ngaahi pole 'i he kaha'u 'o e ngāué. 'Oku kau 'a hoto tangata'ifonuá, 'a e 'i ai ha ngaahi hala fononga ki he ma'u 'o ha'a te ngāué, mo e aka hokohoko 'i he toenga 'o 'ete mo'uí ko ha konga mahu'inga ia 'o 'eni.
- » Ki he kau aka Maulí, 'oku 'uhinga 'eni ko hano ma'u 'o ha ngaahi taukei ke nau kau atu ai ki he māmanī ko e kakai Maulí (te ao Māori) ki he sōsaieti 'o Nu'u Silá pea mo e ngaahi me'a fakamāmanilahí.

Taumu'a Ngāue Nimá: Ako fakapule'anga 'oku 'i ha tu'unga fakamāmanilahi – 'oku falala'anga pea tu'uloa 'a e aka 'a Nu'u Silá

- » 'Oku fiema'u 'a e fa'unga fakaakó ke ne 'i ha tu'unga falala'anga mā'olunga, ke ne ngaofengofua pea malava 'o taliangi ki he ngaahi fiema'u 'a e kau aka kotoa pē, mo hotau māmanī feliuliukí. Kuo pau ke faka'apa'apa'ia fakamāmanilahi 'a e aka mo e fakatotolo 'a Nu'u Silá, pea ke faipoupoua ke lelei 'a e ngaahi vā fengāue'aki 'i he vaha'a 'o e Kakai Maulí mo e Kalauní.
- » 'Oku fiema'u foki ke toe ho'ata meí he fa'unga fakaakó 'a e tino rangatiratanga - ko e malava 'a e kakai Maulí ke nau fai'utu'uni ki he ngaahi me'a 'i he akó 'oku kaunga kiate kinautolú pea ke fakaivia kinautolu ke nau kumi ha ngaahi solova'anga fakaekinautolu 'oku tataki 'e he kakai Maulí.

Ko e Fakamatala Ki he Ngaahi Me'a 'oku Fakamu'omu'a Fakafonua ki he Akó mo e 'Iló (National Education and Learning Priorities pe NELP):

'Oku fakahā 'i he NELP 'a e ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'a 'e he Pule'angá ki he akó 'i he ongo tafa'aki ki he akoteú pea mo e halanga ako tu'utu'uníá. 'E tokoni atu 'a e ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'a 'i he NELP kiate kinautolu 'oku nau pule'i mo fakalele 'a e ngaahi 'apiakó, kurá, ngaahi sēvesi akoteú pea mo e ngaahi ngā kōhangā reó, ke fakama'unga 'a 'enau ngāue faka'ahó 'i he ngaahi me'a 'e hoko ai ha ngaahi ola lelei ma'á e kau akó.

Ko kinautolu 'oku nau 'i he ngaahi lakanga fakataki 'i he ngaahi fai'anga akó, 'o kau ki ai 'a e ngaahi poate talāsití pea mo e kau ma'u laiseni ki he ngaahi sēvesi akoteú, 'oku nau fatongia'aki pea nau taliui ki hono fakahoko 'o e NELP.

Kātaki 'o fakatokanga'i: ko e ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'a 'oku 'ikai lisi fakahokohoko atu ia 'o pehē 'oku nau mahu'inga ange pe ko ha pehē ko ha fili lelei ange ia.

Ko e Fakamatala ki he Ngaahi Me'a 'oku Fakamu'omu'a Fakafonua ki he Akó mo e 'Iló - ngaahi me'a 'oku fokotu'u atu ke fakamu'omu'a:

Ke maa'usia 'a e taumu'a ngāue ki he akó takitaha, kuo pau ki he ngaahi sēvesi akoteú mo e ngaahi 'apiakó ke nau:

Taumu'a Ngāue 'Uluakí: Ke 'i he uhó 'a e kau akó – ke 'i he uho 'o e akó 'a e kau akó mo honau ngaahi fāmilí

1 **Fakapapau'i ko e tokotaha ako kotoa pē 'okú ne ongo'i malu, fakamahu'inga'i pea fakakau atu 'i he tükunga 'okú ne 'i aí, 'o kau ki ai 'a hono 'ilo'i'angá, 'ene leá mo hono ngaahi 'ulungāanga fakafonua, pea mo 'ene ngaahi fiema'u fakaakó.**

2 **Fakakau atu 'a e fāmilí mo e kāingá ko ha kau hoangāue kinautolu 'oku mahu'inga ki he ako mo e lavame'a 'a e tokotaha ako takitaha.**

Taumu'a Ngāue Uá: Ma'u atu 'a e akó 'o 'ikai ha ngaahi 'ā vahevahe – 'oku tu'u matangofua ke ma'u atu 'e he tokotaha ako takitaha ha ngaahi faingamālie mo ha ngaahi ola fakaako 'oku lelei

3 **Ma'u ha tu'unga faka'amu mā'olunga ma'á e tokotaha ako kotoa pē pea li'aki 'a e ngaahi founa ngāue 'okú ne fakangatangata 'a e akó 'i he kotoa 'o e silapá.**

4 **Poupou ki ha fehikitaki 'oku ola lelei ki ha fai'anga ako 'i ha lēvolo fo'ou, 'i loto 'i ha fai'anga ako tatau, pea meí ha fai'anga ako 'e taha ki ha fai'anga ako fo'ou.**

5 **Fakapapau'i 'oku 'ikai hoko ha 'ā vahevahe fakapa'anga pe ko ha founa kehe ange 'i he tükunga 'oku 'i ai 'a e fānaú mo honau kāingá, ke ne vaa'itu'ua 'a 'enau ma'u atu 'a e tu'unga potupotu-tatau 'i he faiakó, akó mo e kau atu ki he ngaahi me'a 'oku hoko 'i he ngaahi sēvesi akoteú pe 'apiakó.**

Taumu'a Ngāue Tolú: Tu'unga lelei 'a e ngāue fakafaiakó mo e fakataki – 'oku hoko ha ngaahi liliu lelei ma'á e kau akó mo honau ngaahi fāmilí meí he tu'unga lelei 'a e ngāue fakafaiakó mo e fakataki

6 **Langa hake 'a 'enau kau ngāué ke fakamālohi'i ange 'a e tu'unga fakafaiakó mo e lakanga fakataki pea mo tānaki atu ki ha ngāue fakafaiako 'oku toe mālohi ange 'i he kotoa 'o e fa'unga fakaakó.**

7 **Fakakau atu 'a e te reo Māori mo e tikanga Māori 'i he mo'ui faka'aho 'a e fai'anga akó.**

Taumu'a Ngāue Faá: Kaha'u 'o e akó mo e ngāué – ko ha ako 'oku kaunga-tonu ki he mo'ui 'a e kakai 'o Nu'u Silá 'i he lolotonga ní pea a'u ai pē ki he toenga 'o 'enau mo'ui

8 **Fakapapau'i 'oku nau 'oatu ha ako 'okú ne teuteu'i 'a e kau akó 'aki ha mahino fekau'aki mo e ngaahi 'ilo'i'angā faka'ulungaanga 'o Nu'u Silá pea mo hotau hisitōliá.**

Taumu'a Ngāue Nimá: Ako fakapule'anga 'oku 'i ha tu'unga fakamāmanilahi – 'Oku falala'anga pea tu'uloa 'a e ako 'a Nu'u Silá

9 **Langa hake ha ngaahi vā ngāue mo e iwi mo e hapū mo e ngaahi komiuniti 'i honau feitu'ú ke fakahu'u-tatau 'a e ngaahi faka'ānauá pea mo hono fo'u 'o e hu'unga fakataumu'a-pau ki he akó.**

Ko e Palani Fakataumu'a-Pau ki he Ako Mā'olunga Ange 'i he Ako Kolisí (TES):

'Oku fokotu'u atu 'i he TES 'a e palani fakataumu'a-pau mo e ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'a 'e he Pule'angá 'i he lele lōloá ma'á e fa'unga fakaako ki he ako mā'olunga ange 'i he ako kolisí. Kuo pau ki he Tertiary Education Commission ke ne fakahoko 'a e ngaahi faka'amu 'i he TES pea ki he New Zealand Qualifications Authority ke ne fakaongoongo ki ai. Kuo pau ke fakahā 'e he Tertiary Education Organisations (Ngaahi Kautaha Ako 'i he Ako Mā'olunga Ange 'i he Ako Kolisí) 'a e anga 'o e tānaki te nau fai ki hono a'usia 'o e ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'a atu 'i he TES 'o fou 'i hono palani 'o 'enau ngaahi fakamolé.

Ko e ngaahi me'a 'e 13 'oku fokotu'u atu ke fakamu'omu'a 'i he tatau fakaangaanga 'o e TES 'oku taumu'a ia ke fakapapau'i 'a e potupotu-tatau 'o e ngaahi olá ma'á e kau ako kotoa pē, tautaufito ki he kau ako Maulí mo e Pasifiká pea mo kinautolu 'oku 'i ai ha'a nau fiema'u tokoni fakaakó, 'a ia 'oku lolotonga si'i honau tokangaekina 'i he ako mā'olunga ange 'i he ako kolisí. 'Oku toe feinga foki 'a e ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'a ke fakapapau'i 'oku mateuteu 'a e tafa'aki fakaakó ki he feliuliuki 'i he natula 'o e ngāue pea 'okú ne fakaai ha ngaahi halanga ako mahino mo lelei pea mo ha ngaahi faingamālie ako ki he toenga 'o e mo'uí.

Kātaki 'o fakatokanga'i: ko e ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'a 'oku 'ikai lisi fakahokohoko atu ia 'o pehē 'oku nau mahu'inga ange pe ko ha pehē ko ha fili lelei ange ia.

Ko e Palani Fakataumu'a-Pau ki he Ako Mā'olunga Ange 'i he Ako Kolisí - ngaahi me'a 'oku fokotu'u atu ke fakamu'omu'a:

Ke a'usia 'a e taumu'a ngāue takitaha, kuo pau ki he ako mā'olunga ange 'i he ako kolisí ke ne:

Taumu'a Ngāue 'Uluakí: Ke 'i he uhó 'a e kau akó – ke 'i he uho 'o e akó 'a e kau akó mo honau ngaahi fāmilí

1 Fakapapau'i ko e ngaahi ātakai ako 'i he ako mā'olunga angé 'oku malu, fakakau atu ki ai 'a e tokotaha kotoa pea 'oku taliangi.

Taumu'a Ngāue Uá: Ma'u atu 'a e akó 'o 'ikai ha ngaahi 'ā vahevahe – 'oku tu'u matangofua ke ma'u atu 'e he tokotaha ako takitaha ha ngaahi faingamālie mo ha ngaahi ola fakaako 'oku lelei

2 Mahino'i pea taliangi ki he ngaahi fiema'u mo e ngaahi faka'ānaua 'a e kau akó.

3 Langa hake ha ngaahi halanga ako mahino mo poupou'i lelei ke malava ai 'e he kau akó 'o a'usia 'a 'enau ngaahi faka'ānauá.

4 Fokotu'u ha ngaahi fili (options) mo ha ngaahi founiga fakahoko ako lahi ke malava ai 'a e hokohoko atu 'o e akó 'i he toenga 'o e mo'uí.

Taumu'a Ngāue Tolú: Tu'unga lelei 'a e ngāue fakafaiakó mo e fakatakí – 'oku hoko ha ngaahi liliu lelei ma'á e kau akó mo honau ngaahi fāmilí meí he tu'unga lelei 'a e ngāue fakafaiakó mo e fakataki

5 Fakamole ha pa'anga ki he 'enau kau ngāue 'i ha ngaahi founiga te ne toe fakamālohi'i ange ai 'a 'enau ngāue pea fakahu'u-tatau 'eni ki he ngaahi fiema'u 'a e kau akó, ngaahi mala'e ngāue (industry), ngaahi ngāue'angá pea mo e ngaahi komiunitií.

6 Fakakau atu 'a e te reo Māori mo e tikanga Māori 'i he mo'ui faka'aho 'a e fai'anga akó.

7 'Oatu ha faiako mo ha ako 'oku hoa mo e ngaahi 'ulungāanga fakafonuá pea ki he tokotaha fakafo'ituitui.

Taumu'a Ngāue Faá: Kaha'u 'o e akó mo e ngāue – ko ha ako 'oku kaunga-tonu ki he mo'ui 'a e kakai 'o Nu'u Silá 'i he lolotonga ní pea a'u ai pē ki he toenga 'o 'enau mo'uí

8 'Unuaki'i 'a e fakama'unga 'o e faiakó mo e akó ke toe mālohi ange 'a 'ene fekau'aki mo e ngaahi ngāue'angá.

9 Toe fakakaukau'i 'a e ngaahi me'a 'oku tau aka'í mo akó 'i he 'ene kaunga ki he feliuliuki 'o e natula 'o e ngāue.

10 'Oatu ha ngaahi huluhulu mo ha fakamatala ke fakafaingofua hano kumi 'o ha halanga ngāue (career).

11 Faka'ai'ai 'a e ngaahi TEO (ngaahi kautaha fakahoko ako 'i he ako mā'olunga ange 'i he ako kolisí) ke nau fengāue'aki fakataha 'i hono hiki'i hake 'o e tu'unga taukei 'o e kau ngāue lolotongá.

Taumu'a Ngāue Nimá: Ako fakapule'anga 'oku 'i ha tu'unga fakamāmanilahi – 'oku falala'anga pea tu'uloa 'a e ako 'a Nu'u Silá

12 Fakatokanga'i pea mo fakamahu'inga'i 'a hotau 'ilo'i'anga makehe fakafonuá.

13 Faka'ā'āsili 'a e tānaki 'oku fai 'e he fakatotoló ki he tu'unga lelei 'a e mo'ui 'a Nu'u Silá.

'Oku mau fie 'ilo ki ho'o fakakaukaú

Na'a mau kole atu 'o fou 'i he Education Conversation | Kōrero Mātauranga 'a ho'o fakakaukaú felāve'i mo e ngaahi me'a 'oku totonu ke fakamu'omu'a 'i he fa'unga fakaakó. Kuo hoko 'a ho'o ngaahi lau na'e 'omaí, fakataha mo e ngaahi fakamatala fakamu'oni felāve'i mo e anga 'o e ngāue 'a e fa'unga fakaako lolotongá, ko e tokoni ki hono fo'u 'o e ngaahi me'a ke fakamu'omu'a ko 'ení.

'Oku mau fiema'u eni ke vakai'i pe kuo mau fakaofonga'i lelei atu 'a ho'o mou ngaahi fakakaukaú mo e ngaahi me'a na'a mou hoha'a ki aí, 'i he ngaahi me'a 'oku fokotu'u atu ke fakamu'omu'a 'i he NELP mo e TES. Kātaki 'o fakatokanga'i ange 'oku 'ikai ko ha'a mau kumi fakakaukaú 'eni ki he vīsoné pe ko e ngaahi taumu'a ngāue ki he akó.

Kuo 'osi kamata 'a e kumi fakakaukaú ki he NELP mo e TES, pea 'e tāpuni 'eni ki he TES 'i he konga ki mui 'o 'Okatopá, pea 'i he konga ki mui 'o Nōvemá ki he NELP. 'E lava ke 'omai ha'o lau 'o fou mai 'i ha ngaahi savea 'i he 'itanetí, 'i ha ngaahi tohi fokotu'u fakakaukaú (submissions), 'i he mītia fakasōsialé, pea mo ha ngaahi fakataha kumi fakakaukaú femataaki tu'upau.

Ngaahi fehokotaki'anga ki he ngaahi saveá

'Oku 'atā atu ha ngaahi savea ke ke fakafonu 'i he 'itanetí ki he ngaahi me'a ke fakamu'omu'a 'i he NELP pea mo e TES 'i hení:

<https://conversation.education.govt.nz/conversations/shaping-a-stronger-education-system-for-all/>

Ngaahi fakaikiuki ki he ngaahi tohi fokotu'u fakakaukaú

'Oku mau toe talitali lelei foki ha ngaahi tohi fokotu'u fakakaukaú ki he ngaahi me'a ke fakamu'omu'a 'a ia 'e lava ke 'imeili mai 'eni ki he: NELP.TES@education.govt.nz

Toe fiema'u ha fakamatala lahi ange?

Ngaahi fehokotaki'anga ki ha fakamatala lahi ange ki he NELP

'E lava ke ma'u atu 'a e ngaahi fakamatala fakamu'oni na'e fo'u ke tokoni ki hono fa'u 'o e tatau fakaangaanga 'o e ngaahi me'a ke fakamu'omu'a 'i he NELP 'i hení:

<https://conversation.education.govt.nz/conversations/national-education-and-learning-priorities/evidence-briefs/>

'Oku toe ma'u atu foki 'a e Ngaahi 'a e fānaú 'o hangē ko ha koulá, ko e fakanounou 'o e fengāue'aki fakataha mo e fānaú mo e to'utupú 'i he 2018, 'i hení:

<https://conversation.education.govt.nz/conversations/national-education-and-learning-priorities/what-you-told-us/>

Ngaahi fehokotaki'anga ki ha fakamatala lahi ange ki he TES

Vakai'i 'a e uepisaiti ki he ngaahi līpooti ki he ngaahi fengāue'akí, ko e pepa ke tālanga'i, pea mo e ngaahi fakamatala fakamu'oni 'i hení:

<https://conversation.education.govt.nz/conversations/tertiary-education-strategy/>

Ngaahi fehu'i?

Kapau 'oku 'i ai ha'o ngaahi fehu'i, kātaki 'o fetu'utaki ki he: NELP.TES@education.govt.nz

Kōrero
Mātauranga
Me kōrero tātou

**Have your say about
the future of education.**

**Join the conversation at
conversation.education.govt.nz**

